

Alex Day

Vapaa elokuvatuutkija

VANHAT SUOMIFILMIT HERÄÄVÄT VAALAN KESÄÄN

Valentin Vaala -elokuvafestivaalista on tullut perinne

Valentin Vaala -elokuvafestivaali, 30.6.–2.7.2023 Vaala (<https://vvef.fi/>)

Oulun lähistöllä sijaitsevaan Vaalaan on muodostunut ainutlaatuinen ja viehättävä perinne. Vesistöjen ja maalaismaiseman koristamassa pienoisesä kunnassa järjestettiin tänä vuonna kolmatta kertaa Valentin Vaala -elokuvafestivaali. Juhannuksen jälkeiselle viikonlopulle ajoittuva tapahtuma kutsuu väkeä viettämään Suomen suvea kotimaisten klassikkoelokuvien pariin. Kolmipäiväisen festivaalin taiteellisenä johtajana toimii elokuvaohjaaja Markku Pölönen.

Ohjelmisto edustaa 1930-luvulta 1960-luvun alkuvuosiin ulottunutta suomalaisen elokuvan studiokautta, jota kutsutaan kotimaisen elokuvan kulta-ajaksi. Suomen historian menestyneimpien elokuvayhtiöiden hallitseman ajanjakson elokuvat sisälsivät tuolloin hollywoodmaista viehätysvoimaa kotiyleisön silmissä. Suomalaisia elokuvanäyttelijöitä ihailtiin kuin suuren maailman filmitähtiä, ja jokainen uusi ensi-ilta oli tapaus. Nykypäivä tuntuu himmentäneen kultakautta ympäröineen magian. Yle esittää rutiininomaisesti arkipäivästä toiseen vanhoja kotimaisia elokuvia, joista suuri osa on lisäksi vapaasti katsottavissa KAVI:n (Kansallinen audiovisuaalinen instituutti) Elonet-sivustolta. Valentin Vaala -festivaali antaa yleisölle mahdollisuuden ihailta kulta-ajan aarteita niiden alkuperäisessä kimalluksessa filmiltä valkokangasta vasten. Elokuvatuutkijat Jaakko Seppälä Helsingin yliopistosta ja Kimmo Laine Turun yliopistosta avaavat jokaisen näytöksen kertomalla tiivistä esitettävän elokuvan historiallisesta ja tuotannollisesta taustasta. Innostavat ja informatiiviset alustukset auttavat katsojia löytämään uusia näkökulmia teoksiin.

Vaalan vanha Veturitalli on kunnan teknisen osaston ja Helsingin Studiopalveluiden avustuksella loihdittu nostalgiseksi elokuvateatteriksi, jonka tunnelma vie kauaksi arkisesta 2020-luvusta. Kun katsoja astuu sisään tiiliseen rakennukseen, hän näkee seinillä arkistokuvista vedostetut, kohdevalaistut jättilakanat kultakauden klassikoista, kuten *Juurakon Huldasta* (1937) ja *Ihmisistä suviyössä* (1948). Teatterissa raksuttaa 1950-luvulta peräisin oleva filmiprojektori, ja esitysten varrella on lyhyitä kelanvaihtotaukoja. Keskeytysten aikana vierustoverit ehtivät supattelemaan nopeita kommentteja keskenään, kunnes kone lähtee jälleen käyntiin ja palauttaa kaikkien huomion valkokankaalle. Näin syntyy erityinen – cinemaattinen – katsomiselämys, jollaista isot multipleksiteatterit eivät kykene tarjoamaan. Koko Veturitalli henkii iätöntä todellisuutta, joka pysyy aina muuttumattomana seinien ulkopuolisista myllerryksistä välittämättä.

Kuva 1. Festivaalialueelle pystytettyä kojua koristavat postikortit Valentin Vaalan ohjausten julisteista. Kuva: lines Mujunen.

Kuva 2. Yleisö odottaa elokuvan alkamista Vaalan Veturitalliin rakennetussa elokuvateatterissa. Festivaalilla kävi kesällä 2023 ennätysmäärä katsojia. Kuva: lines Mujunen.

– Monesti nostalgialle naureskellaan, mutta minä uskon, että ihmisillä on luontainen kaipuu menneeseen, Markku Pölönen luonnehtii. – Sen näkee hyvin esimerkiksi tämän päivän nuorisosta. Filmirullat ovat jatkuvasti loppu kaikista liikkeistä, sillä nuoret haluavat kuvata vain filmille. Nostalgia ei ole suinkaan pelkkää historiassa rypemistä, vaan se on kytköksissä myös tulevaan.

Kesällä 2023 juhlittiin unelmatehdas SF:n ikivihreää elokuvamusiikkia

Kaksi aiempaa festivaalia ovat keskittyneet nimikkosankarinsa ohjaaja Valentin Vaalan laajaan ja monipuoliseen filmografiaan. Tällä kertaa tarjonta kuitenkin koostui Vaalan edustaman Suomi-Filmi Oy:n pahimman kilpailijan Suomen Filmitteollisuus Oy:n elokuvista. Toivo Särkän johtama, unelmatehtaaksi kutsuttu yhtiö oli monella tapaa studiokauden merkittävin symboli. Suomen Filmitteollisuus tuotti noin 250 kokoillan elokuvaa ja omisti pohjoismaiden suurimmat filmausstudiot. Yhtiön SF-logo on edelleen aikakauden kotimaisen mustavalkoelokuvan ikoninen tunnus.

Lisäksi festivaalin tämänvuotisena teemana oli elokuvamusiikki, joka on yksi elokuvataiteen keskeisistä elementeistä. Musiikki sekä tukee että täydentää elokuvakerrontaa ja on monesti erottamaton osa elokuvien ”persoonaa”.

– Mitä olisivat esimerkiksi Sergio Leonen länkkärit ilman Ennio Morriconen musiikkia? Olisivatko *Psykon* puukoniskut yhtä teräviä ilman Bernard Herrmannin viiltäviä viuluja? Yksi kappale voi viedä katsojan hetkessä vuosikymmenten taakse. Yleisö pystyy kuulemaan tapahtumapaikan ja -ajan ennen kuin näkee sen kuvasta. Musiikki on todella antanut elokuvalla paljon, Pölösen kuvailee.

Pölösellä on kaksi hyvin erisävyistä mielikuvaa suomifilmien äänimaisemasta. Toisaalta hänen päässään soivat tarkasti artikuloidut repliikit, joita näyttelijät kailottavat puutteellisen äänitystekniikan vuoksi kovaan ääneen kohtauksen luonteesta riippumatta. Metelin ohella Pölösen korviin kantautuu kuitenkin myös kuvien vangitsemia pehmeitä ääniä ja säveliä, jotka peilaavat Suomen ajatonta kauneutta.

– Mieleeni piirtyy useassa filmissä nähty kuva, jossa ihmiset tanssivat laiturilla hämärtyneessä suviyössä harmonikan tahdissa. Se on nostalginen sytyke, joka palauttaa minut juhannukseen mökilleni Hirviniemeen. Siellä voin joka kesä kuulla

Pielisen rannalta, kuinka harmonikka kaikuu tyynen järven toiselta puolelta yömyöhään asti. Se on se sama ääni, jota nämä filmin ikuistamat nuoret kuuntelivat ja joka kumpuaa syvältä suomalaisesta sielunmaisemasta.

SF:llä oli läheinen suhde iskelmään. Radio suhtautui aikoinaan penseästi populaarimusiikkiin, minkä vuoksi lauluntekijät tarvitsivat muita kanavia tuotantonsa levittämiseen. Elokuvayhtiöt puolestaan ymmärsivät, että musiikki ja laulajatähdet vetävät yleisöä valkokankaan äärelle. Siksi monet rakastetut ikivihreät ovat hurmanneet kuulijansa ensimmäistä kertaa elokuvateatterissa.

Kuva 3. Elokuva- ja teatteriohjaaja Heikki Kujanpää juonsi festivaalien tunnelmallista elokuvamusiikkikonserattia. Kuva: lines Mujunen.

Vuoden 2023 Valentin Vaala -elokuvafestivaali tarjosikin melkoista juhlaa suomalaisen iskelmäperinteen ystäville. Elokuvasäveltäjien joukkoon mahtuivat muun muassa kotimaisen populaarimusiikin merkittävimmät arkkitehdit Toivo Kärki ja Georg Malmstén. Kuultuja klassikkohittejä olivat esimerkiksi ”(Pot-pot-pot) Potkut sain”, ”Reppu ja reissumies” sekä ”Koivu ja sydän”. Lauluja tulkitsivat 1900-luvun puolivälin legendat Olavi Virta, Tapio Rautavaara ja Henry Theel, jotka filmiprojektori taikoi yleisön eteen ikuisessa tähtiloistossaan.

– Kaikki nähtävät elokuvat eivät ole musikaaleja, eikä niiden pääpaino ole suoraan lauluesityksissä. Kuitenkin myös tällaiset tapaukset yhdistetään voimakkaasti niissä kuultaviin kappaleisiin. Musiikki on usein ensimmäinen muistikuva, jonka nämä filmit ovat jättäneet yleisölle, Pölönen kertoo.

Teema nosti näkyvästi esille komediallisen rillumarei-tyylin, joka leimasi SF:n elokuvaa ja musiikkia 1950-luvulla. Festivaalin elokuvakattaukseen kuului esimerkiksi genren kantateos *Rovaniemen markkinoilla* (1951), jonka tunnuskappaleessa raikuvan kertosäkeen mukaan koko suuntaus on nimetty. Sanoittaja-käsikirjoittaja Reino Helismaahan henkilöitynyt rillumarei uhkui kuplettimaista huumoria, menneitten aikojen haikailua ja leppymätöntä kapinaa elitismiä vastaan.

– Rillumarei-elokuvat ovat olleet myös amerikkalaistyyppisen kreisikomedian pioneereja Suomessa. Vitseissä on usein selkeämpi, iskevämpi ja absurdimpi *punch line* kuin perinteisissä maalaiskomedioissa, Pölönen arvioi.

Festivaaliohjelmiston suurimpia klassikoita olivat Tauno Palon ja Ansa Ikosen tähdittämä sadunomainen epookkiseikkailu *Kulkurin Valssi* (1941) ja Ville Salmisen ohjaama komedia *Kaunis Veera – eli balladi Saimaalta* (1950). Molemmat ovat kuuluisia nimikkokappaleistaan, joilla on pidempi historia kuin itse elokuvilla. Ennen *Kulkurin valssin* ensi-iltaa laulu muistettiin parhaiten 1900-luvun alun supertähden J. Alfred Tannerin hittinä. Vielä kymmenkunta vuotta Tannerin kuoleman jälkeen kappale soi Särkän päässä niin alituisen, että hän päätti ohjata sen ympärille elokuvan. *Kaunis Veera* puolestaan oli Matti Jurvan säveltämä ja vuonna 1942 levyttämä kupletti, jonka pohjalta laulun sanoittaja Tatu Pekkarinen kirjoitti näytelmän vuonna 1948.

Elokvien ilmestymisestä lähtien nämä tutut laulut on yhdistetty ensimmäisenä SF:n kuviin. ”Kulkurin valssin” soidessa kuulija näkee silmissään, kuinka Tauno tanssittaa Ansan ulos tämän ylellisistä kartanohäistä. *Kauniin Veeran* ääniraitaa varten puolestaan koottiin nelihenkinen mieslauluyhtye, josta syntyi elokuvan antaman nosteen myötä aikansa suosikkiyhtye Kipparikvartetti. SF pyyhkäisi pois muiston kappaleiden alkuperästä, mutta antoi niille samalla uuden kuolemattomaksi sine-töidyn elämän. Voidaan sanoa, että näiden kahden taidemuodon hyötysuhde on ollut molemminpuolinen ja myösokuva on antanut paljon musiikille.

Ainutkertaisten ohjelmanumerot rikastuttavat festivaalielämystä

Festivaalilla on ollut joka vuosi elokuvanäytösten rinnalla muuta, kulloiseenkin teemaan liittyvää ohjelmaa. Vaalassa on aikaisempina kesinä nautittu esimerkiksi elokuva-asiantuntijoiden luennoista sekä elokuva- ja teatteriohjaaja Heikki Kujanpään pienoinäytelmistä. Pölösen mukaan informatiivisesta ja monitaiteisesta oheisohjelmistosta on tullut yksi tapahtuman tunnuspiirteistä.

Eri alojen ammattilaiset ilahduttivat esityksillään festivaaliyleisöä myös tänä vuonna. Ensimmäisenä iltana nähtiin työpajahenkinen performanssi *Yksi kohtaus, kolme musiikkia*, jota Pölönen veti yhdessä luottosäveltäjänsä Vesa Mäkisen kanssa. Kaksikko esitteli kolme vaihtoehtoista musiikkia Valentin Vaalan mykkään esikoistyöhön *Mustat silmät* (1929), josta on säilynyt ainoastaan lyhyitä katkelmia. Sävellettävään fragmenttiin valittiin kolme elokuvagenreä, joiden pohjalta äänimaailmat

rakennettiin. Kuvamateriaali sai jatkuvasti uudenlaisia sävyjä musiikin vaihtuessa tyylistä toiseen.

Vesa Mäkinen esitteli säveltämiseen käytettäviä digitaalisia alustoja ja avasi elokuvamusiikin syntyprosessia. Hän painotti, että hänen inspiraationsa syntyvät kuvien pohjalta. Kohtausten tunnelma ja sävy täytyy nähdä silmillä, jotta sen voi kuulla mielessä. Siksi pelkän tarinan ja genren tiedostaminen ei anna Mäkisen mukaan riittävää kimmoketta elokuväsäveltäjän työlle.

Opettavaisuudesta huolimatta tapahtuma oli kaukana pingottavasta oppitunnista. Pölösen ja Mäkisen pitkä yhteinen taival välittyi toverillisena lämpönä katsojille. Parivaljakko heitti huulta toisilleen ja loi perjantai-iltaan kotoisan tunnelman. Yleisö pysyi loppuun asti vireänä ja osallistui aktiivisesti keskusteluun. Tuntui kuin koko Veturitallin väki olisi yhtä suurta työryhmää.

Seuraavana päivänä elokuvatutkija Juha Seitajärvi piti yleisölle kiehtovan luennon suomalaisten rikoselokuvien musiikista. Seitajärvi käsitteli aihettaan äärimmäisen laaja-alaisesti. Hän nosti esimerkkejä muun muassa *screwball*-henkisistä rikoskomedioista, *film noir* -tyylisistä melodraamoista ja toiminnallisista vakoojajännäreistä. Seitajärven näytteissä kuultiin sekä kohtauksissa esitettäviä lauluja että tunnelmaa värittävää *score*-musiikkia. Mukana oli myös variaatioita, joissa yhdistettiin molempia tapauksia. Esimerkiksi elokuvien *Rikollinen nainen* (1951) ja *Jälkeen syntiinlankeemuksen* (1953) näytteet alkoivat kuvattavassa tilassa soivalla laululla, joka muuttui hiljalleen abstraktimmaksi kuvien hiipiessä hitaasti hahmojen pään sisään.

Luento täydensi monella tapaa Pölösen ja Mäkisen työpajaa. Pölönen oli esimerkiksi korostanut, kuinka elokuvamusiikin tekoon kuuluu kyky hyödyntää hiljaisuutta. Saman pystyi havaitsemaan Seitajärven esittelemästä *Houkutuslinnun* (1946) kohtauksesta. Elokuvassa kaksi hahmoa kamppailee dramaattisen musiikin jylhistessä,

mutta pauhina taukoo äkkiä, kun toinen tappelijoista saa surmansa. Kohtaus päättyy järkyttyneisiin kasvoihin ja tuulen värisyttämiin verhoihin, joita säestää ainoastaan syvä kuolemanhiljaisuus.

Seitajärvi on esitelmöinyt aiemminkin Vaalassa. Lisäksi festivaaleilla on joka vuosi myyty hänen toimittamaansa *Suomalainen elokuvamusiikki* -cd-sarjaa, joka muodostaa ainutlaatuisen kokoelman kultakauden kappaleiden alkuperäislevytyksistä.

Lauantain lähestyessä iltaa Veturitallissa alkoi lumoava elokuvamusiikkikonsertti. Kappalelista sisälsi kultakauden klassikoiden

Kuva 4. Elokuvatutkija Juha Seitajärvi piti kiinnostavan ja perusteellisen luennon kulta-ajan kotimaisten rikoselokuvien musiikista. Kuva: lines Mujunen.

ohella myös myöhempien ja kansainvälisten elokuvien helmiä. Tapahtumaa varten kootun kokoonpanon – Marko Puro (piano), Mauri Saarikoski (viulu) ja Ville Herrala (kontrabasso) – solistina toimi laulaja-näyttelijä Elsa Saisio. Konsertin charmanteista juonnoista vastasi tuttu festivaalikasvo Heikki Kujanpää. Saision läsnäolosta välittyi ohjelmiston aito sisäistäminen. Yleisö pystyi häntä kuuntelemalla aistimaan kappaleiden viestit, vaikkei olisi ymmärtänyt sanaakaan tekstistä. Näin esimerkiksi Saision esittäessä venäjäksi sodanvastaista balladia neuvostoliittolaisesta klassikk elokuvasta *Kohtalon ioaa (Ironija sudby, ili S ljogkim parom!, 1975)*. Kappalevallinnalla kunnioitettiin laulun alun perin esittänyttä venäläistä supertähteä Alla Pugatšovaa, joka joutui hiljattain maanpakoon noustuaan vastustamaan Ukrainan sotaa. Yhtye sai kaikkiin tulkintoihinsa valloittavaa tenhoa ja tunnelmaa. Erityistä oikeutta se teki haikeille suosikkilauluille ”Balladi elokuvasta Klaani” ja ”Yö väistyy”. Esitysten välissä katsomosta kantautui raikuvia aplodeja ja liikuttuneita nyyhkäisyjä.

Teekkarivitsiksi luullusta päänäpistosta kasvoi elinvoimainen intohimoprojekti

Viimeistään kesä 2023 osoitti, että Valentin Vaala -elokuvafestivaaleille riittää kysyntää. Väkeä oli enemmän kuin koskaan, ja elokuvajuhlat avanneen *Muhoksen Mimmin* (1952) näytös oli loppuunmyyty. Markku Pölönen kiinnitti huomiota myös laajentuneeseen ikäjakaumaan, joka sisälsi ilahduttavan paljon nuorta polvea. Yleisössä näkyi useita tuttuja kasvoja aiemmilta vuosilta. Vaalan kunnan tuore perinne on jo muodostunut vuotuiseksi traditioksi myös kävijöille. Festivaalilla onkin oma yhteisöllinen tunnelmansa, jollaista harvoin löytää suuremmista tapahtumista.

Kaikki lähti aikoinaan liikkeelle oululaisen suunnittelutoimiston Brandsteinin suunnittelujohtajan Tuomas Mujusen intuitiivisesta päänäpistosta. Hän oli kuulut Vaalan tuolloiselta kunnanjohtajalta Miira Raiskilalta, että Vaalan historiallinen

Kuva 5. Valentin Vaala -elokuvafestivaalin järjestäjät Tuomas Mujunen (vasemmalla) ja Ilmari Leppihalme (oikealla) saivat houkutelua ohjaaja Markku Pölösen (keskellä) taiteelliseksi johtajaksi tiimiinsä. Kuva: lines Mujunen.

Veturitalli kaipaisi uutta käyttötarkoitusta. Samalla Raiskila kuvaili Vaalan maisemaa sanoin ”kuin katsoisi 365 päivää suomifilmiä”. Eräänä yönä palaset loksahdivat Mujusen päässä yhteen, ja syntyi visio Valentin Vaala -elokuvafestivaalista. Mujunen lähti toteuttamaan ideaa yhdessä kollegansa Ilmari Leppihalmeen kanssa. Tapah-tuman tuottajaksi he saivat pitkän linjan kulttuurivaikuttajan Liisa Heikkilä-Palon. Ohjaaja Markku Pölönen puolestaan yllätettiin tarjouksella festivaalin taiteellisen johtajan pestistä.

– Kysyin, mikä kumma muka yhdistää tätä paikkaa ja Valentin Vaalaa. Vastauk- seksi annettiin ainoastaan nimi ”Vaala”. Olin hiukan huvittunut. Luulin sitä teek- karivitsiksi, Pölönen naureskelee.

– Mujunen ja Leppihalme saivat minut kuitenkin vakuuttuneeksi innostuksel- laan. Koin myös, että tämä toimi osuu suoraan mukavuusalueelleni. Kuten Hitch- cock sanoi, ”ihminen on onnellisimmillaan silloin kun hänellä on selkeä horisontti edessään”. Minulla oli sellainen tunne, että ehkä minä tämän hallitsen. Voin sanoa olevani taiteellinen johtaja ja että minulla on näkemystä siitä, minkä henkinen fes- tivaalin tulisi olla.

Vuoden 2024 festivaali keskittyy elokuvakäsikirjoituksiin ja kirjallisuusfilmati- sointeihin. Teemalla kunnioitetaan erityisesti kirjailija Mika Waltaria ja hänen yhteis- työtään Valentin Vaalan kanssa. Vaala ohjasi Waltarin tekstien pohjalta esimerkiksi klassikkoelokuvat *Gabriel, tule takaisin* (1951) ja *Omena putoaa...* (1952).

– Elävien kirjoissa on vielä ihmisiä, jotka ovat tunteneet nämä molemmat taitei- lijat. Tarkoituksenamme olisi löytää joku heistä kuultavaksi Vaalaan, Pölönen paljastaa.

Valentin Vaala -elokuvafestivaalilla on tähtäimessä pitkä ja menestyksekkäs tule- vaisuus. Samalla tapahtuma haluaa säilyttää oman kotoisen taikansa, joka on kim- monnut vilpittömästä rakkaudesta ja luomisen ilosta. Tuomas Mujunen kiteyttää ajatuksen lausumaan, jonka pitäisi olla myös kaiken elokuvanteon mottona:

– Ei tätä rahan vuoksi tehdä vaan siksi, että tämä on helkkarin hauskaa.